

УДК 159.9:343.95

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Інтереси правового суспільства вимагають реалізації принципу законності і справедливості, права громадян на судовий захист своїх інтересів, честі і гідності. Для об'єктивності рішення, яке приймається у процесі цивільного судочинства, у ряді випадків виникає необхідність установлення здатності суб'єкта бути свідомим учасником цивільних взаємовідносин. У таких випадках буває необхідним призначення судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: цивільне судочинство, судово-психологічна експертиза.

У процесі свого життя і діяльності громадяни вступають у різноманітні соціальні види відносин: економічні, виробничі, ділові, особистісні. Вступаючи в різноманітні види відносин, люди спрямовують свою діяльність на досягнення визначених цілей, реалізацію своїх інтересів, які повинні певним чином регулюватися і захищатися з позицій соціальної справедливості, для чого і служить цивільне правове регулювання.

У різних видах соціальної взаємодії між людьми можуть складатися стосунки співробітництва, змагання, суперництва, антагонізму, внаслідок чого вони найчастіше повинні звертатися до цивільного судочинства для захисту своїх особистих прав, незалежності, ініціативи, честі і гідності.

Демократизація і побудова громадянського суспільства в Україні стимулювало розвиток цивільного права. За умов ринкової економіки основним об'єктом цивільно-правового регулювання і цивільного судочинства є майнові відносини між людьми. Закон захищає право громадян володіти майном (як речового, так і не речового характеру) і розпоряджатися ним на свій розсуд: використовувати його у своїй підприємницькій діяльності, продавати, дарувати, заповідати. Найважливішою формою взаємодії суб'єктів суспільного виробництва – виробника і споживача – є товарно-грошові відносини. Ці правила виступали регуляторами товарно-грошових відносин у вигляді звичаїв, морально-етичних розпоряджень (які засуджували злодійство, заздрість, жадання майна ближнього свого й ін.), а потім у формі юридично оформлених законів. Оскільки товарно-грошові відносини складаються між людьми – то це одночасно і міжособистісні відносини, в яких обов'язково є присутнім не тільки прагнення до прибутку, але також – мотивація і мораль.

Для об'єктивності рішень, які приймаються у процесі цивільного судочинства, у ряді випадків виникає необхідність установлення здатності суб'єкта бути свідомим учасником цивільних взаємовідносин. У таких випадках буває необхідним призначення судово-психологічної експертизи (СПЕ).

Цивільно-правові норми звичайно містять у собі поряд із юридичними аспектами також психологічні і морально-етичні: це – оскарження угод, укладених обманним шляхом; шляхом насильства і погроз, навмисної змови сторін, укладання угоди на вкрай не вигідних умовах, використовуючи збіг тяжких обставин і ін. У таких випадках правильне вирішення питання може бути досягнуто лише з урахуванням психологічних особливостей осіб і сформованих відносин, наприклад, вирішення питання – чи допущена особою проста необережність чи це є навмисне зловживання. У цивільному праві особливу роль відіграють психологічні стани провини і відповідальності.

Процеси цивільно-правової регуляції і цивільного судочинства вимагають від юристів глибокого розуміння закономірностей людської психіки: генезису формування мотивів і цілей діяльності, вибору засобів дії, структури емоцій і почуттів, вольової регуляції поведінки, міжособистісних відношень, видів і причин конфліктів і ін. Ці поняття широко відбиті в цивільному праві, тому що зазначені психічні явища обов'язково подані у всіх

сферах приватного життя громадян: виробництві і бізнесі, розв'язанні житлових і інших майнових проблем, у житті сім'ї: питаннях шлюбу і розлучення, вихованні дітей, усиновленні, позбавленні батьківських прав і ін.

Для з'ясування істини в справі суду необхідно буває розібратися в мотивації вчинків сторін. Дії людини можуть мати як вольовий характер, коли вони цілеспрямовані й обдумані, так і мимовільний імпульсивний характер, коли вони підпорядковуються ситуації, яка склалася на цю хвилину, й емоціям, що переживаються. Суд може і не прийняти розпорядницького акта сторони (наприклад, відмови від позову, мирової угоди й ін.), якщо такі акти будуть мало продуманими, тому що правореалізація в цивільному процесі істотно залежить від психологічного стану сторін. Люди часто діють під впливом емоцій і стресів, не піддаючи суть конфліктної ситуації ретельному логічному аналізу. Необхідно враховувати ґрунтовність і усталеність позицій, що сформувався у сторін, обрану ними стратегію поведінки, характерологічні й інтелектуальні особливості особистостей. Усталеність позиції позивача – категорична вимога до суду про задоволення заявленого ним позову іноді може бути наслідком його психологічних станів (емоцій, наприклад, образи, фрустрації) і властивостей (наприклад, ригідності). У таких ситуаціях важливо буває перебороти раніше сформовані мотиваційні установки, змусити заявника ширше подивитися на проблему з морально-етичного боку і шукати інші можливі шляхи її вирішення. Силове протиборство в судовому процесі найчастіше не тільки не знімає конфлікту, але збільшує його, ведучи до тривалого позову. Тому посередницькі методи стають більш бажаними у цивільних справах. Цивільні суперечки дуже широкі за діапазоном. У них немає психологічної конфронтації особистості з суспільством, тому що конфлікти виникають, набувають різноманітних ступенів і прояву гостроти, погашаються примиренням або судовим рішенням між членами суспільства при відсутності психологічної «лінії поділу» із самим суспільством. Навпаки, ті, котрі конфліктують, самі звертаються до держави, до її судових органів за допомогою, просять розв'язати суперечку. Тут цілком особливі аспекти психології як тих, хто сперечаються, так і тих, хто за своїм службовим положенням покликаний ці суперечки розв'язувати.

Проте як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві мають місце загально психологічні і соціально-психологічні закономірності. Мова йде про правову психологію, її вторгнення в особисте життя на стадії психологічного загострення, а також про вторгнення конкретних осіб, яким довірено розв'язати конфлікт і котрі самі мають різноманітні властивості як фахові, так і особистісні. Тут сполучаються юридичні пізнання з тією або іншою життєвою позицією, загальнолюдська психологія переломлюється в судовій діяльності.

За умов цивільних правовідносин люди використовують особливу юридичну форму регуляції своїх зобов'язань стосовно одне одного – форму договору. Під договором у цивільному праві слід розуміти угоду сторін, спрямовану на виникнення, зміну і припинення цивільних правовідносин.

Проведення судово-психологічної експертизи (СПЕ) у цивільних справах може бути необхідним при розв'язанні багатьох цивільно-правових суперечок, які дуже різнобічні: власність і угоди, сім'я й авторські права, житло і збитки при аваріях; при необхідності правової регуляції відшкодування моральної шкоди. Під моральною шкодою, заподіяною фізичній або юридичній особі, треба розуміти втрати немайнового характеру, які виникають унаслідок моральних, фізичних або психічних страждань, або розладу звичайного для певної особи душевного стану, способу життя, нормальних життєвих зв'язків, приниження честі, гідності, престижу або ділової репутації, заподіяних порушенням прав особи іншою особою (особами). СПЕ дає один із доказових фактів, з урахуванням якого буде прийматися рішення судовими інстанціями, про заподіяння особистості моральної шкоди або її відсутності.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. Харьков: Титул, 2006. 750 с.
2. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 367 с.

Одержано 26.02.2017